

Privatisering og demokratisering i Østeuropa

Hans Aage

Økonomisk Institut, Københavns Universitet

SUMMARY: The crisis in Eastern Europe originates from the political and social spheres rather than from the economic, although the driving force for reform is the wish for economic improvement. Prospects are bleak due to deteriorating external conditions. Stabilisation is a necessary first reform step. Internal and external liberalisation and privatisation are not urgent and may be detrimental. The crucial reform elements are to make state-owned enterprises efficient and to further democratisation in order to ameliorate consumer sovereignty and ensure public control of government and state-owned enterprises.

Fra socialistisk til kapitalistisk økonomi

Omkalfatringen i Østeuropa gælder ikke blot de politiske, men også de økonomiske forestillinger, som underkastes intens og tiltrængt debat. »Frit landbrug og fri foretag-somhed har bevist deres overlegenhed«, kan man læse i et tidsskrift¹ i Sovjetunionen, hvor privat ejendomsret og »razgosudarstvlenie« (af-statsliggørelse)² er nye politiske slagord. Siden *Nationaløkonomisk Tidsskrift* i 1946 bragte en artikel af Jørgen Pedersen med titlen »Fra kapitalistisk til socialistisk Økonomi«, er problemstillingen altså nærmest blevet erstattet med sin negation.³

Det er kommet som en overraskelse, ikke bare for offentligheden og politikerne, men også for økonomerne i den vestlige verden, som ganske vist før har beskæftiget sig med lande med en svag privat sektor, et ineffektivt skattesystem og en kraftig politisk infiltration af økonomien, men ikke tidligere med en så fundamental og pludselig udskiftning af det økonomiske system. I løbet af i år har en lang række fremtrædende økonomer, også mange som ikke tidligere har interesseret sig for Østeuropa og Sovjetunionen, ydet

Foredrag i Nationaløkonomisk Forening den 30. oktober 1990.

1. Pinsker & Pijashcheva, 1989:194; cf. Hanson, 1990; Shatalin et al., 1990:25.

2. *Ekonomika i Zhizn'* (September 1990, no. 36): annex, p 1; Shatalin et al., 1990; *The Economist*, 15 september 1990, pp 91-92.

3. Pedersen, 1946. Der har igennem tiden været en omfattende debat om disse emner i *Nationaløkonomisk Tidsskrift* med mange interessante bidrag, begyndende i det første bind med Aleksis Petersen-Studnitz' (1873) artikel om »Kathedersocialismen«, jf. bl.a. Fjellerup, 1934; Koefoed, 1942; Zeuthen, 1945, 1953; Johansen, 1955; Nielsen, 1968; Petersen, 1970; Czikos-Nagy, 1979; Svendsen, 1979.

Privatisering og demokratisering i Østeuropa

Hans Aage

Økonomisk Institut, Københavns Universitet

SUMMARY: The crisis in Eastern Europe originates from the political and social spheres rather than from the economic, although the driving force for reform is the wish for economic improvement. Prospects are bleak due to deteriorating external conditions. Stabilisation is a necessary first reform step. Internal and external liberalisation and privatisation are not urgent and may be detrimental. The crucial reform elements are to make state-owned enterprises efficient and to further democratisation in order to ameliorate consumer sovereignty and ensure public control of government and state-owned enterprises.

Fra socialistisk til kapitalistisk økonomi

Omkalfatringen i Østeuropa gælder ikke blot de politiske, men også de økonomiske forestillinger, som underkastes intens og tiltrængt debat. »Frit landbrug og fri foretag-somhed har bevist deres overlegenhed«, kan man læse i et tidsskrift¹ i Sovjetunionen, hvor privat ejendomsret og »razgosudarstvlenie« (af-statsliggørelse)² er nye politiske slagord. Siden *Nationaløkonomisk Tidsskrift* i 1946 bragte en artikel af Jørgen Pedersen med titlen »Fra kapitalistisk til socialistisk Økonomi«, er problemstillingen altså nærmest blevet erstattet med sin negation.³

Det er kommet som en overraskelse, ikke bare for offentligheden og politikerne, men også for økonomerne i den vestlige verden, som ganske vist før har beskæftiget sig med lande med en svag privat sektor, et ineffektivt skattesystem og en kraftig politisk infiltration af økonomien, men ikke tidligere med en så fundamental og pludselig udskiftning af det økonomiske system. I løbet af i år har en lang række fremtrædende økonomer, også mange som ikke tidligere har interesseret sig for Østeuropa og Sovjetunionen, ydet

Foredrag i Nationaløkonomisk Forening den 30. oktober 1990.

1. Pinsker & Pijashcheva, 1989:194; cf. Hanson, 1990; Shatalin et al., 1990:25.

2. *Ekonomika i Zhizn'* (September 1990, no. 36): annex, p 1; Shatalin et al., 1990; *The Economist*, 15 september 1990, pp 91-92.

3. Pedersen, 1946. Der har igennem tiden været en omfattende debat om disse emner i *Nationaløkonomisk Tidsskrift* med mange interessante bidrag, begyndende i det første bind med Aleksis Petersen-Studnitz' (1873) artikel om »Kathedersocialismen«, jf. bl.a. Fjellerup, 1934; Koefoed, 1942; Zeuthen, 1945, 1953; Johansen, 1955; Nielsen, 1968; Petersen, 1970; Czikos-Nagy, 1979; Svendsen, 1979.

værdifulde bidrag til analysen af denne problemstilling. Der er to slående træk ved debatten: for det første har den hidtil næsten ikke inddraget avanceret teori – der er meget få græske bogstaver, og debatten er på ingen måde eksklusiv, på trods af at der er tale om helt centrale emner vedrørende institutioner og incitament; for det andet har de fleste bidrag bestyrket østlige reformøkonomer i deres tiltro til »moderne vestlig markedsøkonomi«, hurtig privatisering, endog chok-terapi som i Polen, som en genvej til hurtig velstand.⁴

Reformerne støttes finansielt af vestlige lande og organisationer, bl.a. Verdensbanken og EF, som har ambassadører i Warszawa og Budapest til at administrere PHARE-programmet (500 mio. ECU i 1990, og 1 mia. ECU i hvert af de følgende to år)⁵, og vestlige økonomer har fået en ny rolle som rådgivere i Østeuropa og Sovjetunionen.⁶ Helt ny er rollen dog ikke, og en dansk forgænger fortjener at blive nævnt her, nemlig C.A. Koefoed, som gjorde en betydningsfuld indsats i forbindelse med Stolypins landbrugsreformer efter 1905-revolutionen i Rusland, og som beskrev sine erfaringer i en artikel i *Nationaløkonomisk Tidsskrift* i 1942.⁷

I det følgende beskrives først den økonomiske situation i Østeuropa med nogle kommentarer om forskelle mellem de enkelte lande. Dernæst diskuteres nogle principielle problemer ved nogle elementer i reformprocessen, deres hastighed og rækkefølge: stabilisering, liberalisering (af priser og udenrigshandel), privatisering, deregulering af statsvirksomheder og demokratisering. Endelig forsøges nogle konklusioner om de fremtidige muligheder for reformer og økonomisk vækst.

Det fundamentale problem

For drivkraften i reformprocessen er utvivlsomt i høj grad folkelige aspirationer om forøgelse af produktion og levestandard, som anses for utilstrækkelige. Målet er økonomisk vækst og midlet er liberalisering (for at rationelle priser kan styre beslutningerne) og privatisering (for at stimulere foretagsomhed og initiativ). Herom er der udbredt enighed i Øst og Vest. Baggrunden er stagnerende vækstrater, jf. tabel 2, ineffektivitet med

4. Blanchard & Layard, 1990; Fischer & Gelb, 1990; Frydman & Rapaczynski, 1990; Grela & Bielawski, 1990; Grosfeld, 1990; Hare, 1990; Jorgensen, Gelb & Singh, 1990; Kaser, 1990; Kolodko, 1990; Kornai, 1990; Lipton & Sachs 1990; Murrell, 1990; Newbury, 1990; Nordhaus, 1990; Nouv, 1988; Nuti, 1990a, 1990b, 1990c; Roland, 1990; Shatalin et al., 1990; Svejnar, 1989.

5. DØS, 1990; Mihalyi & Smolik, 1990; Jensen, 1990.

6. Ikke mindst den uforlignelige Jeffrey Sachs, som har været aktiv i Polen, jf. *The Economist*, 13. januar 1990; Lipton & Sachs, 1990.

7. Koefoed, 1942. Artiklen er baseret på et foredrag i Socialøkonomisk Samfund. Han udgav senere en strålende erindringsbog (Koefoed, 1945) med mange interessante oplysninger, bl.a. en beskrivelse af bonussystemet for »Landindretningskommissionerne« (p 230), der har en forbløffende aktualitet.

Tabel 1. Produktion og ressourceforbrug i udvalgte lande

	Befolkning mill.	Brutto- national- produkt pr. indbg.	Energiforbrug pr. indbg.	Kunstgødning pr. dyrket arealenhed	Svovldioxid- udslip pr. indbg.
Danmark	5.1	100	100	100	100
Sovjetunionen	281.1	39	130	45	103
Polen	37.5	36	88	95	117
DDR	16.6	64	155	136	273
Tjecoslovakiet	15.5	54	127	139	253
Ungarn	10.6	42	78	105	186
Vesttyskland	60.9	98	117	177	65
Norge	4.2	116	230	115	37
Irland	3.6	48	64	323	60
USA	241.6	115	188	39	139

Anm.: Tallene for BNP (bruttonationalprodukt) pr. indbygger er stærkt afhængige af beregningsmetoden og angiver i bedste fald kun størrelsesordener. De fleste tal gælder for årene 1984-1986. For at lette sammenligneligheden er tallene for Danmark sat lig 100.

Kilde: World Bank, 1988:223, 235, 241; ECE, 1987:30; Summers & Heston, 1988:20-22; Oldberg, 1983:51; Marer, 1985:7; Economist 17/2 1990:34, 10/3 1990:81; OECD Economic Outlook (June 1990, no. 47): 48; Alton, 1989:94.

overforbrug af arbejdskraft og ressourcer (der bruges 2-3 gange så meget energi pr. produceret enhed som i Vesteuropa⁸, jf. tabel 1), fordrejede incitamenters for ledelse og arbejdere (urealistiske priser, bløde budgetbetingelser, politisk infiltration, beskæftigelsesgaranti uanset produktiviteten), samt, især i Polen og Sovjetunionen, store makroøkonomiske uligevægte og misforhold mellem befolkningens købekraft og udbuddet af forbrugsvarer ved de gældende priser.

På den anden side er det nødvendigt at fastholde, at de østeuropæiske lande ikke er fattige efter en global målestok, men derimod mellemindkomstlande, hvis produktion pr. indbygger er på linje med de mindst velhavende områder i EF som Portugal, Irland og Syditalien, jf. tabel 1. Det er også nødvendigt at gøre op med nogle udbredte, hyppigt gentagne, men fejlagtige forestillinger:

- der er økonomisk krise i Østeuropa på grund af plansystemet, som er ved at kollapse, og nu er »Sovjets økonomi i ruiner«.⁹ Faktisk fungerer planøkonomierne¹⁰, og først i år har der vist sig produktionsfald, jf. tabel 2, omkring 25% i Polen på grund af chok-kuren, og 1,5% i Sovjetunionen (officielt, det reelle fald forventes at blive større), men også her er

8. Gomulka & Rostowski, 1988.

9. *Politiken*, 21 oktober 1990. Overskriften skyldtes, at BNP pr. indbygger var faldet 1,5% i første halvår i år.

10. Murrell, 1990.

Tabel 2. Gennemsnitlige årlige vækstrater for BNP (Sovjetunionen og vestlige lande) og BNI (østeuropæiske lande) i perioden 1960-1989 for udvalgte lande

	1960-65	1965-70	1970-75	1975-80	1980-85	1985-90
Danmark	5.3	3.7	2.0	2.5	2.7	1.0
Sovjetunionen	5.1	5.0	3.0	2.3	2.0	2.4
Polen	4.1	3.8	6.6	0.9	1.2	0.7
DDR	2.9	3.2	3.5	2.4	1.8	1.8
Tjecoslovakiet	2.0	3.5	3.4	2.2	1.4	1.4
Ungarn	4.3	3.1	3.4	2.3	0.9	0.6
Vesttyskland	4.8	4.2	2.1	3.3	1.2	2.9
Norge	4.6	3.7	4.6	4.8	3.3	3.4
Irland	3.7	4.7	4.9	4.6	2.4	2.4
USA	4.8	2.9	2.2	3.2	2.9	3.4

Ann.: Væksttallene for BNP (bruttonationalprodukt) og for BNI (bruttonationalindkomst) er vestlige beregninger baseret på tilgængelig statistik, idet de østeuropæiske lande først for nylig er begyndt at offentliggøre disse tal. Det traditionelle NMP (netto materielt produkt), som her er brugt i nogle tal for 1989, udelader 20-25% af BNP, nemlig afskrivninger samt en række tjenesteydelser, der blev anset for »uproduktive«, bl.a. boligbenyttelse, sundhedsvæsen, passagertransport (men ikke godstransport), offentlig administration, politi og retsvæsen samt undervisning.

Vækstraterne for NMP er højere end for BNP og BNI. Kvalitetsforskelle udgør et stort problem.

Mange af tallene er problematiske, ikke mindst de seneste års tal for Sovjetunionen.

Kilde: OECD, 1990b:90-113; Alton, 1989:80-81; ECE, 1990:82, 87; Aage, 1990a:24; OECD Economic Outlook (June 1990, no. 47):181.

årsagen ikke så meget plansystemet som bl.a. begyndende energikrise og social uro. Hvis man ved økonomisk krise forstår fald i produktion og beskæftigelse på 25-50% som i de kapitalistiske lande i 30'erne, så er der ikke økonomisk krise i Sovjetunionen. Krisen er først og fremmest politisk og social¹¹.

– der er intet at spise og ingen sæbe at vaske sig i. Det er »uhyrligt, at supermagten Sovjetunionen ikke magter at brødføde sin egen befolkning«. ¹² Udtrykket »brødføde«, som næsten aldrig anvendes undtagen netop i denne forbindelse, er misvisende, for kornimporten skyldes netop, at der spises mindre brød og at kornet anvendes til kødproduktionen, som er steget med 50% siden 1965. Antallet af biler er tredoblet siden 1975.¹³ Sæbemangelen sidste år, der nu er vendt til rigelighed i butikkerne, faldt sammen med rekordstort udbud og skyldtes hamstring¹⁴, som i sig selv er et alvorligt

11. Aage, 1990a:19; 1990d.

12. Peter Nansen i *Politikens* kronik, 22. oktober 1990.

13. Aage, 1990a:24; Jørgensen, 1990.

14. Jf. D.J. Peterson i *Report on the USSR* (17. november 1989):1-6.

symptom, men ikke på svigtende produktion. Den store slyngel er det perverterede prissystem, som hindrer forbrugsvaremarkedet i at fungere og nødvendiggør fordeling ad andre, uhensigtsmæssige og omkostningskrævende kanaler, bl.a. fordeling på arbejdspladserne og rationering.

– i modsætning til os andre har regimerne i Østuropa skabt en miljøkatastrofe. Men det er kun en lille del af miljøproblemerne, som er mindre i de vestlige lande end i Østuropa, og det er typisk dem, som man helt konkret kan se og som man kan producere sig ud af ved at bruge flere ressourcer og bedre teknologi, f.eks. visse former for industriel forurening af luft og vand. De alvorligste miljøproblemer er dem, som er mere uløseligt forbundet med selve produktionen, dvs. udtømning af energi- og andre ressourcer, ophobning af drivhusgasser, fældning af regnskove, kemikalieforbrug i landbruget. De er ens, uanset om væksten er plan- eller markedsøkonomisk, og de vestlige lande er faktisk de største syndere (selv om de udnytter ressourcerne bedre), simpelthen fordi deres produktion er blevet så stor. De mest iøjnefaldende problemer i Østuropa skyldes voldsomme forureningskoncentrationer i lokale områder, mens det gennemsnitlige forureningsomfang pr. indbygger ikke adskiller sig fundamentalt fra forholdene i Vesteuropa, som de så ud for 10 eller 20 år siden. De vestlige landes lave udslip af bl.a. svovl, som fremgår af tabel 1, er af temmelig ny dato, idet udslippene er faldet meget i de seneste år, således med 50% i Sverige i perioden 1978-85.¹⁵ Faktisk er der også sket visse fald bl.a. i Sovjetunionen, hvor udslippet faldt med 14% i perioden 1981-88, selv om produktionen ligesom i de vestlige lande var stigende.

Glæden ved den stadige, i kor gentagne fremførelse af disse påstande skyldes ikke, at de udtrykker en objektiv sandhed, hvilket kræver (1) at relevante oplysninger om et velafgrænset emne afbalanceres til et dækkende billede og (2) at de dokumenteres. Med Jørgen Pedersens ord fra ovennævnte artikel »tillader jeg mig at henstille til Overvejelse, om det ikke er noget sjæleligt, snarere end noget teknisk, der ligger bag«,¹⁶ nemlig en psykologisk projektion af vores egne uoverskuelige problemer ned på nogle årsager af lavere dimension, f.eks. af typen: Miljøproblemer – det er noget, de har i Østuropa, og energikrise – det er Saddam Husseins skyld. Vi skulle nødig havne i den vildfarelse, at fortsat vækst og forbedret miljø er forenelige ved teknikkens, EFs og markedsmechanismens hjælp.¹⁷

15. ECE, 1987:30; Aage, 1991b.

16. Pedersen, 1946:191.

17. Som det hævdes af Bertel Haarder (*Politiken*, 17. februar 1990), vismand Arne Larsen (*Information*, 13. februar 1990) og Mogens Lykketoft (*Information*, 7. september 1990).

Nogle særtræk i de enkelte lande

Sovjetunionen. Trods stigende verdensmarkedspriser på energi, som udgør omkring 75% af den sovjetiske dollarexport, er en energikrise forestående på grund af stærkt stigende udvindingsomkostninger.¹⁸ Dertil kommer stagnation, ineffektivitet, fordrejede incitament¹⁹ og makroøkonomiske uligevægte som følge af udpumpning af købekraft uden tilsvarende justeringer af prisniveauet. Og netop prispolitikken har været den store politiske anstødssten, som adskillige gange har hindret reformernes fremskridt, senest med Gorbatsjovs nyligt vedtagne, noget udvandede version af Shatalins plan for indførelse af markedsøkonomi på 500 dage. Også et andet væsentligt træk blev modificeret, nemlig overflytningen af magt fra unionsregeringen til republikkerne.²⁰

Polens udlandsgæld på 42 mia. dollars vil i 1991 kræve renter og afdrag på 4 mia., hvilket langt overstiger de sidste fem års gennemsnitlige handelsbalanceoverskud (1 mia.) plus overførsler fra udlandet, bl.a. fra gæstearbejdere (1.5 mia.). Gælden blev opbygget i første halvdel af 70'erne, hvor væksten i nogle år var nær 10%, jf. tabel 2. Det blev efterfulgt af krisen i 1979-82 med produktionsfald på omkring 25%, som efterhånden blev indhentet i 80'erne. Efterspørgsel og frigivelse af fødevarerpriserne i august 1989 udløste hyperinflation (740% i 1989, 55% alene i oktober). Stabiliseringsprogrammet fra 1. januar 1990 (prisliberalisering, lønkontrol, fast valutakurs på 9500 zloty for 1 dollar, konvertibilitet for handelstransaktioner og privatpersoner, privatisering og andre reformer) har begrænset inflationen til 3-4% om måneden, reduceret produktionen med ca. 25%, og forøget arbejdsløsheden fra 0% til 5,4% i september.

Polen adskiller sig fra de øvrige lande ved at have en stor privat sektor, der omfatter 1/3 af arbejdsstyrken (heraf 22% i det overvejende private landbrug, 10% i service, handel og mindre industri). Privatiseringsloven fra juli 1990 gør det muligt at omdanne den statslige industri til statsejede aktieselskaber med senere salg af aktierne, heraf op til 20% til arbejderne på gunstige vilkår samt op til 10% til udlændinge uden videre og større andele efter regeringens godkendelse. Muligheden for udenlandsk, især tysk dominans, er et problem, og regeringen har modsat sig debt-equity-swaps.

Polen er ikke længere netto-eksportør af energi, og kommende lukninger af kulminer af økonomiske og miljømæssige grunde kombineret med stigende energipriser vil belaste økonomien.²¹

Tjekkoslaviet har kun en begrænset gæld og langt mere velordnede makroøkonomiske forhold end Polen og Sovjetunionen. Retningslinjerne for et reformprogram vedta-

18. Aage, 1991b.

19. Jf. Aage, 1990a, 1990c.

20. Shatalin et al., 1990; Gorbatsjov i *Izvestija*, 17. oktober 1990; *Izvestija*, 21. oktober 1990. *The Economist*, 15. september 1990, pp 91-92, 20. oktober 1990, p 29; Hilmer Pedersen, 1990; Nørgaard, 1990.

21. Hughes, 1990; Nuti, 1990a; *Privatisation Law*, 1990; Aage, 1990c.

get i september 1990 omfatter stram økonomisk politik, privatisering, prisliberalisering, begrænset konvertibilitet, ny lovgivning om markedsøkonomiske institutioner, indførelse af MOMS og effektiv personbeskatning og forbedring af socialpolitikken. Prisreformen blev påbegyndt i juli med forhøjelse af fødevarerpriserne, og fra januar 1991 gøres den tjekkoslovakiske krone konvertibel for handelstransaktioner og kun for virksomheder. Der er stigende politiske og nationale spændinger mellem tjekker og slovakker.²²

Ungarn har siden 1968 haft det mest decentraliserede system i Østeuropa, men samtidig nogle af de laveste vækstrater, især i 80'erne, jf. tabel 2. Inflationen er nu tocifret, men der er fuld beskæftigelse, og dette har været et vigtigt mål for den fortsatte politiske, omend mere uformelle, kontrol med økonomien. En skattereform med mere ensartede regler, hårdere budgetbetingelser og færre forhandlede skattejusteringer for individuelle virksomheder blev påbegyndt i 1988. I september i år blev en lov om privatisering af små virksomheder indenfor handel, restaurationsbranchen m.v. vedtaget, og som et første led i privatisering af store statsvirksomheder blev 20 virksomheder udpeget til privatisering i 1991. Der er store problemer. En lov fra 1989, som tillod omdannelse af statsvirksomheder til aktieselskaber, er blevet misbrugt til overtagelse af de tidligere direktører og udenlandske selskaber til lave priser. Ungarn har en stærkt koncentreret virksomhedsstruktur med meget få og meget store virksomheder og desuden en betydelig udlandsgæld (19 mia. dollars, mere end tre gange den samlede dollareksport). Ligesom de øvrige lande i Østeuropa vil Ungarn blive ramt af det kraftige fald i den interne Comecon-handel med industrivarer og overgangen til betaling i hård valuta og til verdensmarkedspriser for den sovjetiske olie.²³

DDR har haft det mest centralistiske plansystem i Østeuropa, nogle af de højeste vækstrater og den højeste levestandard, jf. tabel 1 og 2. Tysklands genforening placerer DDR i en helt særegen situation, som svarer til f.eks. Portugals indlemmelse i EF med to væsentlige forskelle (udover forskellene i produktionsstruktur og institutionel opbygning): (1) ingen overgangsperiode for virksomheder, (2) vidtgående sociale og økonomiske rettigheder for DDR-tyskere, der flytter til Vesttyskland. Det skaber helt specielle behov for overførsler af indkomst og kapital og eliminerer virksomhedernes muligheder for selv at foretage en tilpasning.²⁴

Transformationen af de østeuropæiske økonomier kræver opbygning af helt nye institutioner og beslutninger om det lovmæssige grundlag, hastigheden og den indbyrdes rækkefølge af reformens elementer: stabilisering, liberalisering af priser og af

22. Svejnar, 1989; Charap & Dyba, 1991; Pedersen, 1990; Riishøj, 1990.

23. Nielsen, 1990; Hillman, 1990; Kornai, 1990; Newberry, 1990.

24. Siebert, 1990; DØR, 1990.

udenrigshandel, af-monopolisering, privatisering, effektivisering af produktion, opbygning af arbejds- og kapitalmarkedsinstitutioner, og endelig demokratisering.

Stabilisering

Det er en nødvendig betingelse for decentralisering af økonomiske beslutninger og dermed for enhver form for yderligere reformer, at priserne er rationelle og giver brugbare signaler.²⁵ Der er to typer af problemer. For det første at få balance i økonomien, at få styr på statsbudgettet og lønudviklingen og at øge priserne til et mere realistisk niveau, kort sagt at rette op på de problemer, som i Sovjetunionen er skabt af Gorbatjov-ledelsen selv og som er den mest akutte del af den nuværende krise. Det er så at sige en rent destruktiv opgave, som kræver ændringer i løn-, penge-, pris- og finanspolitik, men ikke af det økonomiske system.

For det andet at skabe dynamik, foretagsomhed, entreprenørånd og vækst, hvilket er en mere langsigtet og kreativ opgave. Her kan systemændringer, arbejdsløshed, profitmuligheder og markedsøkonomi være relevante midler.

Gorbatjov-ledelsen begik en symptomatisk fejl allerede i 1985 ved forsøget på at begrænse alkoholforbruget simpelthen ved at beskære produktionen med 50% uden at hæve priserne, som man gjorde her i landet i 1917 for at sikre lagrene af korn og kartofler, men med en betydelig, omend midlertidig effekt på alkoholforbruget. Hvis man spørger sovjetiske økonomer, hvorfor man ikke hæver priserne straks, er svaret »ulitsa« (dvs. »gaden«, eller med andre ord folkelig modstand). Men forhøjelse af priserne er uomgængeligt, og med de stadige udskydelser risikerer Gorbatjov, at det bliver en sidste tjeneste, han yder fædrelandet, som det var tilfældet for det kommunistiske styre i Polen.

Den sovjetiske ledelse er i den ejendommelige situation, at den er ude af stand til at føre den økonomiske politik (makroøkonomisk balance, realistiske priser), som er forudsætningen for at reformere det økonomiske system, og at den i stedet kaster landet ud i reformer som et middel til at tilvejebringe denne nødvendige forudsætning.

Liberalisering

Hvis det er umuligt at føre den nødvendige pris-, indkomst-, penge- og finanspolitik, kan man i stedet liberalisere den indre prisdannelse og den ydre handel med omverdenen for at justere de relative priser og prisniveauet, men omkostningerne kan blive store. Det er et spørgsmål, om liberalisering bør gennemføres før af-monopolisering (som i Polen) eller efter (som i reformprogrammerne i Ungarn og Tjekkoslaviet; i Tjekkoslaviet blev monopolprofitter et problem i 1968 allerede før den sovjetiske invasion).²⁶

25. Nuti, 1990c:175.

26. Kaser, 1990:610.

Der kan argumenteres for den indre liberalisering som et første skridt, der kan presse reallønnen, reducere overskudsefterspørgslen og skabe profitter og dermed mulighed for investeringer. Problemet er, at det jo ikke giver incitamenter til at øge effektiviteten.²⁷

Det opnås derimod ved ydre liberalisering, som påtvinger både hårdhændet konkurrence og rationelle priser. I Polen er de relative priser ændret kraftigt, undtagen for varer, der ikke handles, samt for energi, transport og boligforbrug, der fortsat er underlagt priskontrol.

Problemet er, om liberalisering overhovedet er mulig med de eksisterende meget store mængder af »ledige penge«, som vil blive kastet ind på ethvert marked, der liberaliseres. I Polen er inflationstakten fortsat 50-60% om året og zloty-kursen stadig den samme som i januar, hvor zlotyen dog var stærkt undervurderet. Den polske diskonto er netop hævet fra 34 til 43%. Under sådanne forhold vil en markedsbestemt kurs give mærkelige resultater, som hverken afspejler købekraftspariteterne eller fremmer handelsstrømmene. Med den nuværende turistkurs i Sovjetunionen får man 1 rubel for 1 krone (på det sorte marked 2-3 rubler), og virkningen er, at man kan gå ind i en pladeforretning i Vilnius og købe en plade med Vysotskij, en med Okudzhava, en med Pink Floyd, en med Paul McCartney, en plade ned litauisk opera, samt en komplet koncertoptagelse af Don Juan med Furtwängler og Elisabeth Schwarzkopf - det hele for en samlet pris af 17 kroner. En liter benzin fås for 40 øre.

Ydre liberalisering uden forudgående stabilisering er derfor næppe tilrådeligt, og under alle omstændigheder taler meget for, at liberalisering bør være et sent led i reformen.²⁸ Liberaliseringen i Vesteuropa efter anden verdenskrig, strakte sig over en overgangsperiode på adskillige år, ligesom det gælder for nye medlemmers indtræden i EF (med undtagelse af DDR). Problemet er, at der ikke findes markedsinstitutioner, som kan give producenterne signaler om, hvad de skal producere og til hvem, og selv om de fik signalerne, ville de have for ringe omstillingsevne til hurtigt at iværksætte de store ændringer, som skal til for at kunne sælge på de vestlige markeder. Derfor vil den eneste mulighed være at lukke, og i Polen må det forudses i stort omfang. »Forcing lossmarkers to loose«, som ifølge Jeffrey Sachs er det erklærede formål,²⁹ betyder, at virksomheder, byer, regioner og hele lande kan gå fallit, som f.eks. i Chile, hvor en tilsvarende chokkur i 70'erne eliminerede store dele af industrien. På grund af forvredne priser og store tilgodehavender mellem virksomhederne er der ingen garanti for, at det er de mest uprofitable og insolvente virksomheder, der går fallit. Man risikerer at skabe en ny industriel ruin, som det kendes f.eks. fra de engelske Midlands, og det gælder her, som i alle livets

27. Hare, 1990:593; Newberry, 1990:4-7.

28. Nuti, 1990c:176,179.

29. *The Economist*, 13. januar 1990, p 21.

forhold, at det er let at bryde ned og destruere, men svært at gøre det kreativt og skabe nyt.

Privatisering

Empiriske sammenligninger af private og statsejede virksomheder giver ikke entydige konklusioner om deres relative effektivitet. Man kan jo prøve med nogle eksempler: privat landbrug i Polen vs. statslig forpagtning i Holland; privat sundhedsvæsen i USA vs. statsligt i Danmark³⁰ vs. statsligt i Sovjetunionen; private vs. statslige jernbaner i Canada.³¹ Det afgørende synes ikke så meget at være ejendomsformen som konkurrenceforholdene, det lovmæssige miljø og ledelsens kvalitet.³²

Argumentet for privatisering, nemlig at stimulere foretagsomheden, ansvarligheden, effektiviteten og den private opsparing og investeringerne, er særlig relevant for små og nye virksomheder. De vil især opstå indenfor service og handel, (hvor de små virksomheder jo er hårdt trængt også i de vestlige økonomier). De vil forøge forbrugervelfærd, men måske ikke indsprøjte generel dynamik i økonomien og skabe højteknologisk vækst. Der er meget få virksomheder i disse brancher, og det er vigtigt, at der oprettes nye og at faren for lokale monopoler begrænses for ikke at fremkalde folkelig modvilje og eventuelt miskreditere hele reformprocessen, som det er tilfældet med kooperativerne i Sovjetunionen. Der er derfor gode argumenter for at af-monopolisere, før der privatiseres.

Hovedargumentet for hurtig privatisering er at gøre reformprocessen irreversibel, men problemerne er store: det er dyrt at engagere de nødvendige vestlige eksperter og at administrere et system af folkeaktier; skal ejendomsretten tilfalde tidligere ejere, initiativrige ledere eller virksomhedens arbejdere (som i Polen har store ledelsesbeføjelser i kraft af lovgivning fra 1981)? og til hvilken pris? gratis uddeling har fordelingsvirkninger og giver en formueeffekt på forbrugsefterspørgslen; en høj pris forudsætter, at nogle (udlændinge?) har penge til at købe for; der er muligheder for tvivlsomme insiderovertagelser, som det har fundet sted i Polen; skal virksomhederne gøres til statslige aktieselskaber med påfølgende aktiesalg til private, eller skal de overtages af holdingselskaber? der kan tænkes reaktioner fra udenlandske kreditorer, der betragter statslige virksomheder og jord som deres lånegaranti; kaotiske forhold kan skræmme mulige udenlandske investorer væk.³³

30. OECD, 1990a:10.

31. Caves & Christensen, 1980.

32. Vickers & Yarrow, 1988:40; Macavoi et.al., 1989.

33. Murrell, 1990; Blanchard & Layard, 1990:18; Newberry, 1990:10; Nuti, 1990b:14.

Effektivisering af statsvirksomheder

Under alle omstændigheder vil privatisering af de store statsvirksomheder blive tidskrævende, og de vil forblive et dominerende træk i Østeuropa i lang tid endnu. Derfor er effektivisering og af-politisering af den statslige produktion et vigtigt – måske det vigtigste – led i reformerne. De traditionelle bureaukratiske, vertikale forhandlingsrelationer må erstattes med klare lovregler, håndhævelse af kontrakter, hårde budgetbetinger, effektiv beskatning, realistiske priser og – ja, netop – forbedret central planlægning og industripolitik. Det kendes jo fra vestlige markedsøkonomier, hvor tendensen til fusioner og større enheder også er udtryk for behovet for bedre planlægning. Nu, hvor de østeuropæiske lande for første gang har regeringer med så megen legitimitet, at de kan regere, burde mere gradvise ændringer være mulige; at bevare en stor offentlig sektor og at kombinere realistiske priser med effektiv toldbeskyttelse, pris- og valutakontrol.

Det store, måske uoverstigelige, problem er at øge fleksibiliteten i den statslige sektor, hvor meget få virksomheder nedlægges og oprettes. I USA nedlægges årligt 11% af de industrielle arbejdspladser og erstattes med nye, mens det tilsvarende tal for Sovjetunionen er 0,5%.³⁴ Hvis man for 12 år siden har købt en plakat i en lille, tarvelig plakatbutik på Arbat («strøget») i Moskva, kan man være næsten sikker på, at den ligger der stadigvæk (omend plakaterne er delvis udskiftet i mellemtiden), mens fornyelsen (og ensretningen) er betydeligt større på Strøget i København, hvor man leder forgæves efter Frugtkurven, Thorngreen, Form og Farve, Duzaine Hansen, Julius Kopp for slet ikke at tale om det for længst hedengangne Sørgemagasinet.

Demokratisering

Man kan sætte sin lid til demokratisering. Når virksomhederne kontrolleres af statsmagten, er det meget vigtigt, at statsmagten kontrolleres af befolkningen, og at der er flere magtcentre. Politisk demokrati er ikke alene et fremskridt i sig selv, men har også økonomiske fordele ved at reducere korruptionsproblemet, risikoen ved (midlertidige) subsidier og stivheden i produktionsstrukturen.

Hvis demokrati indebærer, at den enkelte har størst mulig indflydelse på sine egne forhold, og at der findes institutioner, hvor interessemodsætninger kan komme til orde og konfronteres på lige fod, er der flere muligheder. Foruden politiske afstemninger («stemmekraft») er markedet, hvor man bruger sine penge («købekraft»), en potent mekanisme, og fungerende forbrugsvarermarkeder ville være et stort demokratisk fremskridt i Østeuropa, som ville øge forbrugersuveræniteten, fjerne det vældige tidsspilde i butikskørne og reducere grundlaget for privilegier, korruption og sortbørshandel. (En

34. Murrell, 1990:7; Newberry, 1990:3.

trejde mekanisme er selvforvaltning, hvor indflydelsen er bestemt af energi og begavelse (»råbekraft«).³⁵ og den har måske en særlig berettigelse indenfor kulturlivet; i hvert fald har de to andre mekanismer begge vist sig særdeles problematiske).

Den folkelige tilslutning

Men særlig i Sovjetunionen er købekraft-versionen af demokratiet ikke populær, og den folkelige tilslutning er en ufravigelig betingelse for fortsatte reformer. I Polen har tilslutningen hidtil været overvældende stor, men problemet er, at alle markedstilhængerne, inklusive alle de vestlige rådgivere, er enige om, at det i første gang kommer til at gøre ondt på mange, og at mange hævdevundne sociale goder og værdier må opgives, ikke mindst den fulde, omend ikke særlig produktive beskæftigelse og den relativt store indkomsthed, bl.a. i form af subsidier til fødevarer og boligforbrug. Utilfredsheden med levedoden kan betyde, at man ikke vil acceptere højere priser og hårdt arbejde, og hvis den tager denne retning, bliver den i sig selv en kriseårsag, som blokerer for de nødvendige ændringer.

I Sovjetunionen klager Gorbatsjov over »mental stivhed« som den værste hindring for forandringer.³⁶ Der er dog mange tegn på skred i befolkningens holdninger til bl.a. arbejdsløshed, markedsstyring, prisdannelse og ikke mindst privat ejendomsret, som 47% af befolkningen angiver at have en positiv holdning til, hvilket har overrasket mange, heriblandt sociologen Tatjana Zaslavskaja.³⁷ Holdninger kan ændres kraftigt som i Polen, hvor 71% i 1980 svarede »bestemt ja« til, at »indkomstloft for de velhavende« er et socialt retfærdighedsprincip. I 1988 var tallet faldet til 26%. For »fuld beskæftigelse« var tallene hhv. 51% og 25%. Størsteparten af ændringerne fandt sted mellem 1980 og 1984.³⁸ Men det er naturligvis også et udtryk for Solidaritetsregeringens legitimitet, at den under Mazowiecki er i stand til at føre en langt mere drakonisk politik end de relativt beskedne stramninger, der i 1980 førte til Solidaritets oprettelse.

Afgørende for fortsat folkelig støtte vil være, om reformpolitikens fordelingsvirkningen afbødes af forbedret arbejdsløshedsunderstøttelse og socialpolitik, og om de store krav til og forventninger om større velstand bliver indfriet.

Konklusion om reformer og vækst

Mulighederne er næppe så store, som man tror. Forvisningen om, at »moderne, demokratisk markedsøkonomi« også fører velstand med sig, bygger på overfladiske

35. Jf. Nove, 1977:263; Aage, 1990b.

36. I sin tiltrædelsestale som præsident. *Ekonomika i Zhizn'* (marts 1990, nr. 12):2.

37. *Izvestija*, 26. februar 1990, p 2; Aage, 1991a; Urnov, 1989.

38. Kolarska-Bobinska, 1989:129.

sammenligninger med de rigeste (områder i) vestlige lande, og de mest markante forskelle findes indenfor de allerseneste år, jf. tabel 2. De østeuropæiske landes resultater skal ikke undervurderes, og grundige sammenligninger med vestlige markedsøkonomier viser, at »the dynamic efficiency of the two systems appears similar«, ifølge to førende amerikanske lærebøger i komparativ økonomi.³⁹ Nødvendige og tilstrækkelige betingelser for økonomisk vækst er ikke åbenbare, men de følgende fire betingelser synes at være af betydning:

- (1) et kulturelt klima med vægt på foretagsomhed, hårdt arbejde og vilje til at investere,
- (2) en stærk og hæderlig statslig administration, et effektivt skattesystem og lovmæssige muligheder for kontrakthåndhævelse,
- (3) teknisk viden i bred forstand,
- (4) rådighed over ressourcer og kapital.

De to første betingelser indebærer et kulturelt klima, som begrænser behovet for detaljeret overvågning, og spørgsmålet er, om det kan skabes ved hjælp af nogen form for institutionelt snuptag. Den fjerde betingelse vedrører de ydre forhold, som er forværret på grund af ændringerne i Comecon-handelen og stigningen i oliepriserne. På lidt længere sigt ønskes en nærmere tilknytning til EF, men det blokeres af adskillige »sensitive« elementer i samkvemet, bl.a. landbrugsprodukter, tekstiler og stål, og – måske det allermest sensitive – arbejdskraftens frie bevægelighed. Illegal indvandring til EF-landene forekommer allerede.

Set i et endnu længere perspektiv, som er relevant for fundamental reform og omstrukturering, er det nødvendigt at danne sig et sammenhængende billede af de økonomiske betingelser i de næste årtier og ikke blot overlade alle beslutninger til markedsmekanismen, som har sin force i forbindelse med effektiviteten på kort sigt, men som notorisk er alt for nærsynet.⁴⁰ Strategien, som går ud på at hægte sig på den nuværende højkonjunktur i (nogle af) de vestlige lande, rejser spørgsmålene om tidshorisonten for højkonjunkturrens vedvaren og tidshorisonten for indhentningsprocessen. De velhavende vestlige lande (og i et vist omfang de østeuropæiske med) befinder sig midt i en eksplosion af velstand, produktion og ressourceforbrug. Eksplosionen har været vedvarende, men det er sikkert, at den vil ophøre; spørgsmålene er udelukkende hvornår? og ikke mindst hvordan? Efter anden verdenskrig tog det Vesteuropa omkring 25 år at indhente USA under ekstremt gunstige betingelser. Det er usandsynligt,

39. Pryor, 1985:101; jf. Gregory & Stuart, 1989:414.

40. Jf. Aage, 1980.

at et så langt tidsrum vil være til rådighed for Østeuropa, førend overvældende problemer fuldstændig vil ændre de økonomiske muligheder, nemlig miljøproblemer, knaphed på rene energikilder og nødvendigheden af at beskære kuldioxid-udslippet. Derfor må det nu seriøst ses i øjnene, at problemstillingen om at indhente de vestlige lande er forfejlet, i Østeuropa såvel som andre steder, og at det relevante, fælles problem er tilpasning til en fremtid med stadig forværring af de økonomiske muligheder.

Forventningerne er skruet meget højt op. Hvad vil der ske, efterhånden som de ikke indfries? Og hvis skuffede forventninger kombineres med udenlandsk dominans, bliver blandingen sprængfarlig. Der vil blive stillet store krav til demokratiet, som man må sætte sin lid til, men det er faktisk også her der hidtil er gjort de største fremskridt. Forhåbningerne må simpelthen sættes til, at den nuværende besættelse af materielle forbrugskrav, der synes både tiltagende og verdensomspændende, fra de allerrigeste til de allerfattigste, vil ophøre overalt, og at væksten vil søge sig baner i højere, mere kvalitativ og mental retning, hvor vækstmulighederne er ubegrænsede takket være den nyvundne demokratiske frihed.

Litteratur

- Alton, T.P. 1989. East European GNP's, Domestic Final Uses of Gross product, Rates of Growth, and International Comparisons. Vol. 1, pp 77-96 in US Congress, Joint Economic Committee (ed.): *Pressures for Reform in the East European Economies*. Washington, DC: US Government Printing Office.
- Blanchard, O. and R. Layard. 1990. Economic Change in Poland. Centre for Economic Performance, Discussion paper no. 3, London School of Economics.
- Caves, D.W. & L.R. Christensen. 1980. The Relative Efficiency of Public and private Firms in a Competitive Environment: The Case of Canadian Railroads. *Journal of Political Economy* 88:958-976.
- Charap, J. & K. Dyba. 1991. Transition to a Market Economy: The Case of Czechoslovakia. *European Economic Review* (fremkommer 1991).
- Csikós-Nagy, B. 1980. The New Path of Hungarian Price Policy. *Nationaløkonomisk Tidsskrift* 118: 201-211.
- DØR (Det Økonomiske Råd). 1990. Østtysklands økonomi i udgangssituationen. Stødet til den vesttyske økonomi. Kap. 1, pp 11-27 i *Dansk Økonomi, juni 1990*. København.
- DØS (Det Økonomiske Sekretariat, Økonomiministeriet). 1990. Reformprocessen i Østeuropa og de vestlige landes støtte hertil. Kap. 5, pp 133-178 i *Økonomisk Oversigt, oktober 1990*. København.
- ECE (UN Economic Commission for Europe). 1987. *Environment Statistics in Europe and North America. An Experimental Compendium*. Conference of European Statisticians' Statistical Standards and Studies, No. 39. New York.
- ECE (UN Economic Commission for Europe). 1990. *Economic Survey of Europe in 1989-1990*. New York.
- Fischer, S. & A. Gelb. 1990. Issues in Socialist Economy Reform. Paper presented at the World Bank Conference on Adjustment and Growth: Lessons for Eastern Europe. Poltusk, Poland. 4-5 October 1990.
- Fjellerup, Aa. 1934. Træk af Sovjetunionens Planøkonomi, dens Udvikling og Resultater. *Nationaløkonomisk Tidsskrift* 72:114-128.
- Frydman, R. & A. Rapaczynski. 1990. Markets and Institutions in Large Scale privatizations. Paper presented at the World Bank Conference on Adjustment and Growth: Lessons for Eastern Europe. Poltusk, Poland. 4-5 October 1990.

at et så langt tidsrum vil være til rådighed for Østeuropa, førend overvældende problemer fuldstændig vil ændre de økonomiske muligheder, nemlig miljøproblemer, knaphed på rene energikilder og nødvendigheden af at beskære kuldioxid-udslippet. Derfor må det nu seriøst ses i øjnene, at problemstillingen om at indhente de vestlige lande er forfejlet, i Østeuropa såvel som andre steder, og at det relevante, fælles problem er tilpasning til en fremtid med stadig forværring af de økonomiske muligheder.

Forventningerne er skruet meget højt op. Hvad vil der ske, efterhånden som de ikke indfries? Og hvis skuffede forventninger kombineres med udenlandsk dominans, bliver blandingen sprængfarlig. Der vil blive stillet store krav til demokratiet, som man må sætte sin lid til, men det er faktisk også her der hidtil er gjort de største fremskridt. Forhåbningerne må simpelthen sættes til, at den nuværende besættelse af materielle forbrugskrav, der synes både tiltagende og verdensomspændende, fra de allerrigeste til de allerfattigste, vil ophøre overalt, og at væksten vil søge sig baner i højere, mere kvalitativ og mental retning, hvor vækstmulighederne er ubegrænsede takket være den nyvundne demokratiske frihed.

Litteratur

- Alton, T.P. 1989. East European GNP's, Domestic Final Uses of Gross product, Rates of Growth, and International Comparisons. Vol. 1, pp 77-96 in US Congress, Joint Economic Committee (ed.): *Pressures for Reform in the East European Economies*. Washington, DC: US Government Printing Office.
- Blanchard, O. and R. Layard. 1990. Economic Change in Poland. Centre for Economic Performance, Discussion paper no. 3, London School of Economics.
- Caves, D.W. & L.R. Christensen. 1980. The Relative Efficiency of Public and private Firms in a Competitive Environment: The Case of Canadian Railroads. *Journal of Political Economy* 88:958-976.
- Charap, J. & K. Dyba. 1991. Transition to a Market Economy: The Case of Czechoslovakia. *European Economic Review* (fremkommer 1991).
- Csikós-Nagy, B. 1980. The New Path of Hungarian Price Policy. *Nationaløkonomisk Tidsskrift* 118: 201-211.
- DØR (Det Økonomiske Råd). 1990. Østtysklands økonomi i udgangssituationen. Stødet til den vesttyske økonomi. Kap. 1, pp 11-27 i *Dansk Økonomi, juni 1990*. København.
- DØS (Det Økonomiske Sekretariat, Økonomiministeriet). 1990. Reformprocessen i Østeuropa og de vestlige landes støtte hertil. Kap. 5, pp 133-178 i *Økonomisk Oversigt, oktober 1990*. København.
- ECE (UN Economic Commission for Europe). 1987. *Environment Statistics in Europe and North America. An Experimental Compendium*. Conference of European Statisticians' Statistical Standards and Studies, No. 39. New York.
- ECE (UN Economic Commission for Europe). 1990. *Economic Survey of Europe in 1989-1990*. New York.
- Fischer, S. & A. Gelb. 1990. Issues in Socialist Economy Reform. Paper presented at the World Bank Conference on Adjustment and Growth: Lessons for Eastern Europe. Poltusk, Poland. 4-5 October 1990.
- Fjellerup, Aa. 1934. Træk af Sovjetunionens Planøkonomi, dens Udvikling og Resultater. *Nationaløkonomisk Tidsskrift* 72:114-128.
- Frydman, R. & A. Rapaczynski. 1990. Markets and Institutions in Large Scale privatizations. Paper presented at the World Bank Conference on Adjustment and Growth: Lessons for Eastern Europe. Poltusk, Poland. 4-5 October 1990.

- Gomulka, S. & J. Rostowski. 1988. An International Comparison of Materiel Intensity. *Journal of Comparative Economics* 12:475-501.
- Gregory, P.R. & R. C. Stuart. 1989. *Comparative Economic Systems*. (3rd ed.). Boston.
- Grela, M. & J. Bielawski. 1990. Polish Economic reforms: Current Developments, Constraints, Prospects. Paper presented at the NATO-Colloquium: The Central and East European Economics in 1990s: Prospects and Constraints. Bruxelles, 4-6 April 1990.
- Grosfeld, I. 1990. Reform Economics and Western Economic Theory: Unexploited Opportunities. *Economics of Planning* 23:1-19.
- Hanson, P. 1990. The Ownership Debate: Are There Any Taboos Left? *Report on the USSR* (19 January 1990):5-7.
- Hare, P. G. 1990. From Central Planning to Market Economy: Some Microeconomic Issues. *Economic Journal* 100:581-595.
- Hillmann, A. L. 1990. Macroeconomic Policy in Hungary and its Macroeconomic Implications. *European Economy*. No. 43:67-95.
- Hilmer Pedersen, K. 1990. Nyt retsgrundlag for sovjetisk erhvervsliv. *Vindue mod Øst* 4, nr. 13:12-13.
- Hughes, G. 1990. Energy Policy and the Environment in Poland. *European Economy*. 43:151-167.
- Jensen, J.-J. 1990. Ef's nye østpolitik. *Vindue mod Øst* 4, nr. 13:5-7.
- Johansen, L. 1955. Forenklet velferdsteoretisk modell for en socialistisk økonomi. *Nationaløkonomisk Tidsskrift* 93:149-169.
- Jørgensen, E., A. Gelb & I. Singh. 1990. Life under the 'Big Bang': Representative Episodes. Paper presented at the World Bank Conference on Adjustment and Growth: Lessons for Eastern Europe. Piltusk, Poland. 4-5 October 1990.
- Jørgensen, A. 1990. Sovjets tomme butikker. *Vindue mod Øst* 3, nr. 12:10-11.
- Karup Pedersen, J. 1990. Til kritikken af den sovjetiske statistik. *Grus*, nr. 31:73-89.
- Kaser, M. 1990. The Technology of Decontrol: Some Macroeconomic Issues. *Economic Journal* 100:596-615.
- Koefoed, C.A. 1942. Det russiske Fælleseje. *Nationaløkonomisk Tidsskrift* 80:1-15.
- Koefoed, C.A. 1945. *50 Aar i Rusland*. København, 1945. (Engelsk oversættelse i uddrag ved B. Jensen, Odense 1985).
- dies. Verona, 27-29 September 1990.
- Kolarska-Bobinska, L. 1989. Poland under Crisis: Unreformable Society or Establishment? Chap. 8, pp 126-138 in R. Clarke (ed.): *Poland: The Economy in the 1980's*. Harlow.
- Kolodko, G.W. 1990. Hyperinflation and Stabilisation in Post-Socialist Economies. The Case of Poland, Vietnam and Yugoslavia. Paper presented at the Conference of the European Association for Comparative Economic Studies. Verona, 27-29 September 1990.
- Kornai, J. 1990. *The Road to a Free Economy. Shifting from a Socialist System: The Example of Hungary*. New York.
- Lipton, D. & J. Sachs. 1990. Creating a Market Economy in Eastern Europe: The Case of Poland. *Brookings Papers on Economic Activity* 1990:75-147.
- Macavoi, P.W. et.al. 1989. *Privatization and State-owned Enterprises*. Boston.
- Marer, P. 1985. *Dollar GNPs of the USSR and Eastern Europe*. Baltimore.
- Mihalyi, P. & J.E. Smolik. 1990. Lending is not enough: An Assessment of Western Support for reforms in Hungary and Poland. 1980-1990. Paper presented at the 1st Conference of the European Association for Comparative Economic Studies (EACES). Verona, 27-29 September 1990.
- Murrell, P. 1990. 'Big Bang' versus Evolution: East European Economic Reforms in the Light of recent Economic History. *PlanEcon Report*. No. 26:2-11.
- Newbery, D.M. 1990. Reform in Hungary: Sequencing and Privatisation. Paper presented at the Fifth Annual Congress of the European Economic Association, Lisboa, 31. August - 2. september 1990.
- Nielsen, M. 1990. Ejendomsreform og arbejdsmarkedsforhold i Ungarn. *Vindue mod Øst* 4, nr. 13:24-29.
- Nielsen, P. 1968. Sovjetøkonomien i vestlig belysning. *Nationaløkonomisk Tidsskrift* 106:86-93.
- Nordhaus, W.D. 1990. Soviet Economic Reform: The Longest Road. *Brookings Papers on Economic Activity* 1990:287-318.
- Nouv, A. (A. Nove). 1988. Granitsy polnogo

- khozrascheta. *Economica i organizatsija promyshlennogo proizvodstva*. No.9):69-78.
- Nove, A. 1977. *The Soviet Economy System*. London.
- Nuti, D.M. 1990a. Internal and International Aspects of Monetary Disequilibrium in Poland. *European Economy*. No. 43:169-182.
- Nuti, D.M. 1990b. Privatisation of Socialist Economies: General Issues and the Polish Case. Paper presented at the Conference of the European Association for Comparative Economic Studies. Verona, 27-29 September 1990.
- Nuti, D.M. 1990c. Stabilisation and Reform Sequencing in the Soviet Economy. *Recherches Économiques de Louvain* 56:169-180.
- Nørgaard, O. 1990. Det sovjetiske kommunistpartis 28. kongres. *Vindue mod Øst* 4, nr. 13:8-10.
- OECD. 1990a. *Health Care Systems in Transition. The Search for Efficiency*. OECD Social Policy Studies 7. Paris.
- OECD. 1990b. *National Accounts 1960-1988*. Paris.
- Oldberg, I. 1983. Planned Economy and Environmental Problems - Eastern Europe from a Comparative Perspective. *Bidrag till Öststatsforskningen* 11, nr. 2:1-64.
- Pedersen, H. 1990. Reformen i den finansielle sektor i Østeuropa, I. B. Amoroso, L. Hasager & P. Marskell, red.: *Et spøgelse går gennem Europa - Kapitalismens spøgelse*. Socialøkonomisk Rapport nr. 6. København: Akademisk Forlag (udkommer december 1990).
- Pedersen, J. 1946. Fra kapitalistisk til socialistisk Økonomi. Anmeldelse af Erik Ib Schmidts bog med samme titel, København: Fremad 1946. *Nationaløkonomisk Tidsskrift* 84:190-198.
- Petersen, J.H. 1970. Traditionel og ny sovjetisk økonomisk teori. *Nationaløkonomisk Tidsskrift* 108:1-22.
- Petersen-Studnitz, A. 1873. Kathedersocialismen. *Nationaløkonomisk Tidsskrift* 1:126-156.
- Pinsker, B. & L. Pijashcheva. 1989. Sobstvennost, i svoboda. *Novyj Mir* (November 1989, no. 11):184-199.
- Polensky, A. & S. Gomulka (eds.). 1989. *Polish Paradoxes*. London.
- Privatisation Law. 1990. Republic of Poland: Act on the Privatisation of State-Owned Enterprises. The Office of the Minister of Ownership Changes Act. Warszawa: The International Foundation in Poland, Center for Privatisation, 1990.
- Pryor, F.L. 1985. *A Guidebook to the Comparative Study of Economic Systems*. Englewood Cliffs, NJ.
- Riishøj, S. 1990. Tjekkoslovakiet efter valget. *Vindue mod Øst* 4, nr. 13:29-31.
- Roland, G. 1990. Introducing the Market in a Shortage Economy: The Vertical Integration Issue. *Recherches Économiques de Louvain* 56:221-238.
- Shatalin, S.S. et.al. 1990. *Perekhod k rynku. Konceptija i programma*. Moskva.
- Siebert, H. 1990. *The Economic Integration of Germany - An Update*. Kieler Diskussionsbeiträge No. 160a. Kiel.
- Svejnar, J. 1989. A Framework for the Economic Transformation of Czechoslovakia. *PlanEcon Report*. No. 52:1-18.
- Svendsen, K.E. 1979. Marxistiske økonomer om forbrugets struktur under socialismen. *Nationaløkonomisk Tidsskrift* 117:55-75.
- Summers, R. & A. Heston. 1988. A New Set of International Comparisons of Real Products and Price Levels Estimates for 130 Countries, 1950-1985. *Review of Income and Wealth* 34:1-25.
- Urnov, M. Yu. 1989. Naskol'ko my gotovy k demokratii? *Rabochij klass i sovremennij mir*. No. 4:75-91.
- Vickers, J. & Yarrow, G. 1985. *Privatization: An Economic Analysis*. Cambridge, Mass.
- World Bank. 1988. *World Development Report 1988*. New York.
- Zeuthen, F. 1945. Socialistisk Prispolitik - Offentlig Prispolitik (med bl.a. en anmeldelse af E.I. Schmidt: Prisdannelsen under socialistisk Økonomi. En teoretisk Undersøgelse. 1943 (udgivet illegalt)). *Nationaløkonomisk Tidsskrift* 83:218-228.
- Zeuthen, F. 1953. Anmeldelse af J. Stalin: Socialismens økonomiske problemer i Sovjetunionen. København: Tiden 1952. *Nationaløkonomisk Tidsskrift* 91:256-257.
- Aage, H. 1980. Økonomiske argumenter i ressourcedebatten. *Nationaløkonomisk Tidsskrift* 118:212-223.

- Aage, H. 1990a. Katastrojka? *Samfundsøkonomen*. Nr. 3:19-25.
- Aage, H. 1990b. Demokratizatsija i Sovjetunionen: Købekraft, viljekraft og stemmekraft. *Kontext* 54:7-26.
- Aage, H. 1990c. Bonus Sharing in Soviet Economic reforms. *Economics of Planning* 23:143-158.
- Aage, H. 1990d. Sovjetunionens sociologiske tilstand – og sociologiens tilstand i Sovjetunionen. *Dansk Sociologi* 1, nr. 2, 1990.
- Aage, H. 1990e. Finis Poloniae. I B. Amoroso, L. Hasager & P. Maskell (red.): *Et spøgelse går gennem Europa – Kapitalismens spøgelse*. Socialøkonomisk Rapport nr. 6. København: Akademisk Forlag (udkommer december 1990).
- Aage, H. 1991a. Popular Attitudes and Perestroika. *Soviet Studies* 43: 3-25.
- Aage, H. 1991b. Hvorfor svulmer Weichselfloeden...? Vækst og miljø i Østeuropa og Sovjetunionen. I *EVA årsrapport '91*: Det rene svineri – økologiske råd. København.